

Мейрбаев Б.Б., Әбуов Т.Т.,
Аршабаев С.Т.

**Мутазилаһның тағдыр мен
жазмыш туралы көзқарастары**

Мұғтазилиттер исламдағы үлкен кәламдық бағыттардың бірінің негізін қалаған мектеп саналады. Бұл ағымның ілімдік тұрғыдан жүйеленуі VIII ғасырда Басра діндар ғалымдары тарапынан жүзеге асырылды. Ол грек философиясының ықпалымен қалыптасып, халифаттағы білімді мұсылмандар арасында, әсіресе Ирак және Иран жерінде кең тарады. Алланың әділеттілігі принципіне негіздей отырып, мұғтазилиттер тағдыр мәселесін теріске шығарды және адамда шексіз ерік бостандық бар деген ұстанымды ортаға салды. Тағдыр мәселесінің әрі саяси әрі сенімдік жағы болғандықтан, ойшылдар мен діндарларды үнемі толғантып келген. Бұл мақалада тағдыр төңірегіндегі барлық пікірталастарды қарастырмастан, Мұғтәзила ғалымдарының талдаулары мен түсіндірмелері сунниттік пайымдаулармен салыстыра отырып, қарастырылады. Араб тілінде тағдыр деген мағынаны беретін қадар ұғымы мен құдырет сөзі бір-бірінен шығады. Ал мұғтәзилиттер бұл екеуін бір-біріне қарама-қарсы мағынада қойып қарастырады.

Түйін сөздер: Мұғтәзила, тағдыр, әһли сунна, құдырет.

Meyrbaev B.B., Abuov T.T.,
Arshabayev S.T.

**Mu'tazila views on fate and
predestination problems**

Mutazila representatives of the first major trends in Islamic religious and rational philosophy (Kalam) and freedom of expression. Rationalistic doctrine mutazila appeared in the VIII century among the scientists and theologians of Basra. It was formed under the influence of Greek philosophy and was widely spread among educated Muslim scholars in the cities of the Caliphate, especially in Iraq and Iran. Defending the thesis about the justice of Allah, mutazila rejected the doctrine of complete predestination and defended the thesis on the freedom of human thought and will to commit good and bad deeds. They believed that only divine justice presupposes free will and God's ability to create only «the best», and hence the impossibility of violating them installed from everlasting order of things. This article considers the problem of predestination in mutazila teaching. In Arabic «Kadar» and «qudrat» comes from the same roots. But mutazila considering them as two opposite concept.

Key words: Mutazila, fate, Sunnis, qudrat.

Мейрбаев Б.Б., Абуов Т.Т.,
Аршабаев С.Т.

**Взгляды мутазилигов
на судьбу
и предопределение**

Мутазилигы – представители первого крупного направления в исламской религиозно-рациональной философии (калам) и свободомыслия. Рационалистическое учение мутазилигов возникло в VIII веке в среде ученых-богословов Басры. Оно сложилось под влиянием греческой философии и получило широкое распространение в среде образованных мусульманских богословов в городах Халифата, особенно в Ираке и Иране. Защищая тезис о справедливости Аллаха, мутазилигы отвергали учение о полном предопределении и отстаивали тезис о свободе человеческой мысли и воли в совершении добрых и злых дел. Они считали, что божественная справедливость лишь предполагает свободу воли и способность Бога творить только «наилучшее», а значит, и невозможность нарушения им самим установленного от века порядка вещей. В данной статье рассматривается проблема предопределения в мутазилигском учении. На арабском языке «кадар» и «кудрат» имеют одни истоки. Но мутазилигы их рассматривают как два противоположных понятия.

Ключевые слова: мутазилигы, судьба, сунниты, кудрат.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Шет тілдер іскерлік карьера университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: mbekzhan@mail.ru

МУТАЗИЛАНЫҢ ТАҒДЫР МЕН ЖАЗМЫШ ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ

«Тағдыр» мен «құдырет» сөздері жалпы исламдық ойлау жүйесінде бір-біріне қарама-қарсы мағынада қолданылған. Бұл жерде құдырет сөзі адамның күш-жігері мағынасын білдіреді. Біз бұл жерде Мутазила мектебінің түсінігі бойынша, Алла мен адам ара қатынасы негізінде аталмыш екі сөзді анықтауға тырысамыз.

Ислам тарихындағы Аббаси халифасы әл-Мутауаккилдің калам, философия және еркін ойшылдыққа тиым салуынан бастап, Мутазила мазхабының әлсіреуімен Әхли хадис пен ислам құқықшыларының үкімдері басымдылық таныта бастаған. Осыдан соң мұсылмандардың тағдыр түсінігі, адамдардың күш-жігерін шектеген және жоққа шығарған.

Мутазила мектебі тағдыр мәселесінде адамның тағдыры о бастан жазылып, шешіліп, белгіленіп қойылуы не қойылмауы турасында өзіндік пікірлерін ортаға қойған. Әлемде жаратылған әрбір болмыстың өзіндік тағдыры бар. Адам баласы да Алланың жаратқан бір болмыс ретінде жақсылық пен жамандықты таңдау еркі бар ақыл иесі болып табылады. Алла адам баласына ерік берген. Әрбір адам ақылы арқылы сол ерікті дұрыс пайдалануға, өмірге келгендегі негізгі мақсатын орындап орындамауы өз еркінде болған бір болмыс деп тұжырымдайды Мутазила мазхабы.

Мутазила мазхабының қадар сөзіне берген анықтамалары. Қадар сөзі: оқиға, қаза және үкім, құдырет, өлшеу, сәйкестендіру секілді мағыналарды береді. Қадар мен тағдыр сөзі Құранның 50 аятында кездеседі. Дегенмен жоғарыдағы мағыналар хз. Пайғамбарымыздың тағдырға берген түсініктемелерімен еш байланысы жоқ екенін алдағы уақытта сөз етеміз.

Мутазила ойшылдары қадар сөзін етістік ретінде салыстыру, мысал келтіру деп ашықтаған. Яғни Мутазила ағымы тағдыр және қадар сөздерін түрлі мағынада қолданғанын байқаймыз. Мутазила «Алла адамдардың іс-әрекеттерін жаратты» деген аяттарды ашықтап, адамның ерік қалауын теріске шығарумен қатар, Алла адамдарды іс-әрекеттерін алдын-ала біледі деп тұжырымдаған.

Тағы бір жерде Мутазилашылар қадар мен тағдыр сөзі көзқарас пен түсінік секілді синоним мағынадағы сөздер деп тұжырымдайды. Мутазилашылар Құран түсіндірмеле-

рімен шектелмей, Пайғамбар хадистері және сахаба сөздерін де негізге алған. Мысалы, Мутазила мектебінің өкілі Әбу Хадид хз. Алидің хұтбаларынан біріндегі «Жаратқанын тағдыр етті және тағдырына қарай үкім берді» деген сөзін былайша айшықтайды: «Алла жаратқан болмысын бағалады және бағалаумен қатар, Халифа басшы қылды. Тағдыр сөзі бұл жерде үкім беру мағынасында қолданып тұр. Яғни әрбір іс мақсатына қарай жасалынады. Сол себептен әрбір жаратылыстың тағдырына қарай өзіндік міндеті бар. Қаза мен тағдыр Алланың әмірі мен үкіміне негізделеді дейді.

Мутазилашылар пікірінше, Алла адамдардың іс-әрекеттеріне араласпайды. Мутазила өкілдерінен тек Салих Куббаның пікірінше, Алла адамдарды іс-әрекетіне араласады, себебі Ол барлық нәрсені білуші деді. Мутазила дүниетанымы бойынша, Алла кәпірді кәпір етіп жаратпаған. Адам өз еркімен күпірлікке кіреді немесе иманға ереді, дейді. Мутазила адам әрекеттерін Алланың қалауымен болатындығын терістеп, тағдыр мәселесінде әс-әрекеттер әрбір адамның өзіндік еркі мен қалауына байланысты, дейді.

Қадар сөзінің басқа да мағыналары

1. Ғылым мен білім түсінігіндегі қадар: Құранның бір аятында «егер Алла құлдары үшін ризық несібесін молынан берсе еді, молшылықтың қадірін түсінбей, дүниежүзі азғындар еді. Біз барлығын бір тағдырмен жараттық» делінген. Бұл аяттағы «тағдыр» сөзі «оқиға» мағынасында қолданылып тұр. Қади Абдужаппар бұл аяттағы тағдыр сөзін «білдіру» мағынасында қолданылған деп: «Алла адамдар арасында азғындықтың болмауы үшін ризықты барлығына бірдей солынан бермеген» деген түсініктеме береді. Яғни адамдар арасында күпірлік пен азғындықтың Алла тарапынан емес, адамдардың өздері іс-әрекетімен жасайды дейді.

2. Ажал және хатым мағынасындағы тағдыр: ажал: белгілі бір өлшем, уақыт және сол уақыттың бітуі деген мағыналарды білдіреді. Хатым болса, нақтыланған, үкім берілген деген мағыналарды білдіреді. «Алланың әмірі міндетті түрде орындалатын бір тағдыр» аятында Алла адам әрекеттерін жаратушы емес, керісінше Алла әмірлерінің ақылға түсінікті екендігін білдіреді.

3. Ахкам (бекітілген үкімдер) мағынасындағы тағдыр: Мутазила дүниетанымы бойынша тағдыр, бір істің нәтижесі ретінде қабылданып, кез-келген нәрсені жаратуды, жасауды тағдыр деп түсініп, бір затты жасау немесе жарату тек

Аллаға ғана тән емес, адамға да тән сипат деп қабылдайды.

Осыған орай, мысал ретінде Бухари мен Муслимнің хадистеріндегі «Иман деген не?» сұрағына Пайғамбардың екі түрлі жауабын көрсетеді. Абу Хурайра риуаятында «Иман деген не?» сұрағына хз. Пайғамбарымыздың 1-ші жауабы: Аллаға, Періштелерге, Кітаптарға, Аллаға қауышуға, Пайғамбарларға және өлімнен кейін қайта тірілуге сену, делінген. 2-ші жауабында: Аллаға, Періштелерге, Кітаптарға, Аллаға қауышуға, Пайғамбарларға және өлімнен кейін қайта тірілуге және тағдырға сену, делінген (Бұл жердегі Аллаға қауышу ахырет түсінігін білдіреді). Кейбір хадистерде жоғарыдағы шарттармен қатар «жақсылық пен жамандықтың бір Алладан келетініне сену» де баяндалған.

Бұл хадистер Мутазила тарапынан талқыға алынумен қатар, қазіргі таңда да кейбір мұсылмандық зерттеушілер тарапынан сахих емес деп танылған. Кейбіреулер Алланың тек жақсылықты жаратқаны, ал жамандықты адамның өзі жасайтындығын айтады.

Қаза сөзінің Мутазила өкілдері тарапынан түсіндірілуі және тағдыр сөзімен байланысы.

Тағдырдан сөз еткенде міндетті түрде «қаза» сөзі де қарастырылып, әрбір мазхаб бойынша өзіндік анықтамалар берген. Біз төменде тек Мутазила мазхабының көзқарастарын басты тақырып ретінде қарастырамыз.

Қаза сөздікте – әмір, бір істің соңы, бір мақсатқа жету, жоспарлы әрекет, бір істі бітіру, жауапкершіліктен құтылу секілді бірнеше мағынаны білдіреді. Қоғамдағы ең көп қолданылатын мағынасы: үкім, өлім, өлтіру, орындау. Мутазилаңың қаза мен тағдыр түсінігі әхли сүннет мазхабының түсініктерінен әлдеқайда өзгеше. Себебі, Мутазила бойынша адамның іс-әрекеттері Алла тарапынан жаратылмаған. Яғни, Алла адамның болашақта жасайтын әрекеттеріне араласпайды. Құранның бір аятында: «Біз кітапта Исраил ұлдарына: Сендер жер бетінде екі рет бүлік шығарып, үлкен күпірлікке кіресіндер» деп білдірдік, делінген. Қади Абдулжаппар бұл аятты былайша айшықтайды: Алла болашақта бүліктің шығатынын жарқын болашаққа, ал қазаны өткен шаққа негіздеген. Яғни, болашақтағы бүліктің Алла қалауымен болатындығын айтқан.

Мутазила ағымы Құрандағы қаза мен тағдыр сөзін ескерту, хабар беру мағынасында қабылдайды. Мысал ретінде Құранның «Таңертең шығып бара жатып, олардың (Лұт қауымының) басы кесіледі деп Оған (Лұтқа) бұл

жағдайды қаза қылдық», аятындағы қаза сөзін хабар беру, ескерту деп тұжырымдайды.

Қаза сөзі әмір ету, бұйыру секілді мағыналарға да келеді. «Раббың тек өзіне ғана құлшылық етуді, ата-анаға жақсылық жасауды бұйырды (қаза етті), аятында қаза сөзі бұйырғанды білдіреді. Сонымен қатар қаза сөзі – бір істің нәтижесі, соны дегенді білдіреді. Сол себептен «хабар» мағынасында қолданылса, бір істің нәтижесі айқын көрінеді деген сөз. Мысалы, әкімнің үкіміне қарай керекті болған нәрсе үшін «қаза» делінеді. Аллаға қатысты нәрселер үшін маслихатты керектірген секілді бұл жағдайда, Оны толығымен жаратты, үкім берді делінеді.

Қади Абдулжаппар адам әрекеттерінің Аллаға қатысы жоқтығын былайша ашықтайды: Егер адамдардың әрекеттері Алланың қаза мен тағдыры, қалауымен болса еді, олардың барлығына разы болуды қажет ететін еді. Яғни күпірлікке де разылықпен қарау керек болатын еді, дейді. Бұл мәселеде Әбу Ханифаның да ұқсас көзқарастары бар. Әбу Ханифаның көзқарасы бойынша, Алла кәпір үшін күпірлікті қалаған, бірақ кәпірге күпірлікке кіруді бұйырмаған. Алла бұйырған барлық нәрсесінен разы, бірақ қалаған барлық нәрсесінен разы емес. Алланың разылығынсыз бірақ қалауымен болған адамдардың күпірлік іс-әрекеттері арқылы Алла адамдарды жазаға тартады. Алла барлық адамзатқа иманға келуді бұйырған, бірақ кейбіреулерінің исламға кірмеуі Алланың қалауымен болып жатқан әрекет. Мутазила ғалымдарының дүниетанымы болса, адам әрекеттері Алланың қалауы да емес, әмірі де емес дейді.

Қалам ғылымының атақты зерттеушілерінің бірі Замахшаридің ойынша, Алланың «Лауху-л Махфузда» (тағдыр тақтасы) жазған адамзаттың іс-әрекеттері белгілі бір жазу ғана болып, анық тағдыр еместігін айтады. Яғни Алла болашақтағы іс-әрекеттерді біледі, бірақ олар адамдар үшін белгіленген және Алланың қалаған әрекеттері емес дейді.

Кез-келген мұсылман Алланың болашақты білуінен күдіктенбейді. Яғни, Алланың барлық нәрсені білуші екендігін мойындайды. Бірақ, Алла барлық нәрсені алдын-ала жазып белгілеп қойса, адамдар сол жазу арқылы әрекет жасап, қияметте жауапқа тартылмай ма деген сұрақ туындайды. Әрине, олай еместігі, яғни Алланың адамдарды жамандыққа мәжбүрлемегендігі турасында мына бір мысал түсініктеме береді: Балықтар теңізде туылып, өсіп өледі. Теңізде қалағанын жасай алады. Теңіз оның әрекеттеріне еш шек қоймайды. Алланың білім сипаты да осы

секілді. Алла үшін өткен мен болашақ деген нәрсе жоқ. Адамзаттың барлық әрекеттері теңіздегі балық секілді, Алланың білім сипатының ішінде қамтылған. Адам әрекеттері Алланың белгілеген шеңбер ішіндегі еркін жасалынған әрекеттері болып табылады.

Мутазила ағымының дүниетанымындағы ең маңызды тақырып «тағдыр» мәселесі болып табылады. Бұл мәселенің өзіндік ерекшелігі бар. Адамның әрекеті ешбір нәрсемен байланысы болмауы мүмкін емес. Әрбір әрекет өзіндік бір күш-жігерге мұхтаждығы бар. Адам әрекеттерінің жаратушысымен байланысы болу керек. Яғни тағдыр, күш-жігер және құдырет арасында бір байланыс бар. Мутазилашылар қаза мен тағдырды Алла әрекеттері деп қабылдап, оны бір жүйе ретінде қабылдайды. Осыған орай, қаза сөзінің 1- істің соңы; 2 – бұйрық пен әмір; 3 – хабар беру мен білдіру секілді үш түрлі мағынасы бар. Бұл үш түрлі мағынада да қолданылған Құранның бірнеше аяттары мысал ретінде келтірілген.

Мутазила ағымы өзіндік көзқарастарын ашықтай отырып, сөздердің сөздік және терминдік мағыналарында айырмашылықтарды ортаға қояды. Бірақ, көбіне терминдік мағынасын қолданады. Дегенмен Құрандағы «муташибих» (мағынасы жабық) аяттардың тек сөздік мағынасын қолданады. Құрандағы сөздердің екі жақты түсіндірмесі бар. Оның бірі – ақыл арқылы, ал екіншісі – сөздік арқылы дейді, Мутазила көсемдері. Мутазила көсемдері араб тілін жетік меңгерген. Ақылдық тұрғыдан тұжырымдама жасағанда, сөздікке аса мән берген. Сонымен қатар көне Араб дастандары мен өлеңдерінен көптеп пайдаланған. Осы себептен тағдыр сөзінің мағынасын адамның іс-әрекеттерінің алдын ала белгіленіп қоймағандығын негіздейді.

Қаза мен тағдырға жақсылық пен жамандыққа иман еткендей, иман келтіру турасындағы хадистер жайында Қади Абдулжаппар «жамандықты» зияндық деп айшықтаған. Яғни зияндық ұсқынсыздық мағынасына келіп, бұл сипат Аллаға тән емес деп айшықтама жасайды. Дегенмен орта жастағы бір адам Сыффын соғысында хз. Алидің жанына келіп, Құранда Алланың қазасына разы болуды уәжіп қылған хабарлар бар екендігін айтқан. Егер жамандық зияндық ретінде қарастырылған болса, жақсылықпен жамандықты Алла тарапынан екендігі жайыз болар еді. Ал егер бұл жамандық түсінігінде ұсқынсыздық болса, онда Аллаға тән болмас еді. Яғни, зияндық ұсқынсыздық деген сөз емес. Мутазила түсінігі бойынша, жарату Алламен қатар адамға да тән сипат. Яғни, адамдардың тағдыры жаратуды

білдіреді. Әрбір адам өз тағдырын өзі жаратады дейді. Бұл жердегі жарату түсінігі кез-келген затты алғашқы жаратушысы түсінігінде емес. Себебі, алғашқы жаратушы бір Алла ғана және Аллаға ғана тән сипат болып табылады.

Мутазила мен Әхли сүннет ғұламаларының дәлел ретінде қабылдаған бірнеше аяттары бар. Дегенмен Мутазила ағымының ғұламалары ақылдық тұрғыдан тағдыр мәселесінде тұжырымдамалар жасаған. Оның себебі де тағдыр сөзінің Құранда түрлі мағынада айтылғаны негіз болады. Мысалы, «жасаған іс-әрекеттерің туралы сендерге хабар береді», «іс-әрекеттерің туралы Оның хабары бар», «жасаған әрекеттеріңе қарай азабын тартасыңдар», «жасаған әрекеттеріңді көріп тұр», «әрекеттеріңе қарай қарсы алынасыңдар», «Алла жасаған әрекеттеріңді білмейді деп ойлайсыңдар ма, Ол барлығын көруші» секілді аяттар түрлі мағынаны білдіреді.

Ислам философиясы тарихында тағдыр тақырыбында Мутазилаға жақын көзқараста болған Матуридилер еді. Матуриди ағымы тағдырды былайша ашықтайды: Жақсылық та жамандық та о бастан Алланың үкімі. Қаза болса, үкімдері де шексіздікті негіздеген бір әрекет болып табылады. Яғни, қазаға белгілілік мағынасын берсе, онда ол математикалық есеп болып, барлық нәрсе алдын ала есептеліп қойған дегенді білдіреді. Мутазила секілді Матуридилер де барлық нәрсе алдын ала белгіленіп қойған деген түсінікке қарсы. Матуриди өкілдерінің дүниетанымы бойынша, Алланың қазасы мен тағдыры адамдарды мәжбүрлемейді. Адам әрекеттері Алланың қазасымен болғанымен, Ол ешкімді бұған зорлап жасатпайды.

Матуридилер бұл тақырыпта Мутазилаға жақын көзқараста болғанымен, әхли сүннет мазхабының белгілі шектен шықпауы мақсатында Ашариге де жақын түсініктері бар. Абу Мансур әл-Матуридидің көзқарасы сол кездегі замандасы, көрнекті мұсылман ойшылы Абу әл-Хасан әл-Ашаридің көзқарасына жақын болған. Осы екеуі де Мутазилиттер философиясына жауап ретінде өз доктриналарын дамытты. Алайда, ол екеуінің ілімдерінің арасында бір-бірінен айырмашылықтары да бар. Ашари секілді Матуриди де Құран аяттарын ақылмен дәлелдеу мүмкіндігі бар деп есептеген. Бірақ сонда да Матуриди Ашариге қарағанда, Құдай ақиқатын тану мәселесінде ақылға үлкен мән берген. Мысалы, Матуриди Алланың болмысын ақылмен танып білу мүмкіндігі бар дейді. Себебі, Құранда бұл туралы айтылған сөздер бар дейді. Сондықтан Құдайдың болмысын танып-

білу талпынысы Матуриди бойынша Құран талаптарын орындау болып табылады. Матуриди Құдай болмысын ақылдық дәлелдер негізінде танып білуді қолдай тұра, Құдайдың әмірін ақылмен тану мүмкін емес және ақиқат арқылы сенімге алу қажет деп есептеген. Яғни, егер ақыл бір мәселе және құбылыс немесе іс-әрекетті жақсы немесе жаман десе, онда осы мәселе бойынша ақиқат ережелері негізінде соңғы шешім шығаруға болады. Себебі, ақыл Құдай рұқсат еткен немесе тиым салған нәрселердің мәнін ұғына алмайды. Бұл мәселеде Матуридиттердің көзқарастары мутазилиттердің көзқарасынан айырмашылықтары бар. Мутазилиттер ақыл бір мәселе немесе құбылыс пен іс-әрекеттің жарамды немесе жарамсыз екенін айтса, онда ақылдық дәлелдерге сену қажет деп есептеген.

Ашариттердің бұл мәселе төңірегінде өз позициясы бар. Олар заттар табиғатын тануда ақылдың яғни ойлау процесінің рөлі жоқ және болуы мүмкін емес деп есептеген. Сондықтан жарамды немесе жарамсыз, рұқсат етілген немесе тиым салынған мәселелер туралы тек ақиқат (нақыл) ережелері негізінде пікір шығаруға болады дейді. Сондықтан жалпы Матуридиттер Ашариттерге қарағанда ақылдық дәлелдерге көбірек мән беру жағынан Мутазилиттерге ұқсаңқырап кеткен.

Матуриди ақиқаттың (нақылдың) тиімді мәнін мойындай тұра, «кейде адам ақылының шектеулі және қателесуге бейім» деп ойлайтын хадисшылар және ислам құқықшыларымен жиі дауласып тұрды. Оларға Матуриди Таухид мәселесінде былай деген: «Ақылмен тану мүмкіндігін ескермегендер, өздері бұл пайымдауды ақылдың жұмыс істеуі арқылы жүзеге асырады. Осының өзі ақылдық дәлелдерді қажет етеді. Алланың өзі Құранда ақыл дәлелдерін қолдану қажеттілігі туралы бірнеше аяттарында айтқан болса, бұған қалай қарсы пікір айтуға болады?». Осылайша Матуриди нақылдық дәлелдерге аса мән бермеген, алайда оны жоққа шығармаған. Тіпті егер адамға қателесу қасиеті тән болса және ақыл шынайылана алмаса, онда Матуриди бойынша бәрібір оны елемей мүмкін емес. Матуриди адам ақылының шектеулі екенін мойындай тұра, Құдайдың сөзі Құран және пайғамбар сүннетіне басымдық берген. Ал ақыл дәлелдері оның ілімінде осы екі қайнар көздерге қарама-қайшы келмеуі керек дейді. Ал егер қарама-қайшылық пайда болған жағдайда онда нақылдық дәлелдерді қабылдап, ақылдың шектеулі екенін қабылдау қажет дейді. Матуриди Құрандағы мағынасы жабық аяттардың (муташабих) мағынасын сұрақ

пен пікірталас туғызбайтын мағынасы шық (мухкем) аяттармен олардың мазмұнын түсіндіруді ұсынған. Құран аяттарын Құран аяттарымен айшықтауды оның қарама-қайшылық емес екендігін айтқан. (4.82 аят).

Құдайдың ниеті туралы мәселе бойынша Ашариттер бұл проблема толығымен Құдайдың қолында және оның іс-әрекеттерін талқылауға болмайды деп есептеген. Осыны дәлелдеу үшін мына Құран аятына сүйенеді: «Одан (Құдайдан) ол не істеп жатыр? деп сұрамайды, Ол (Құдай) олардан сұрайды» (21.23). Кез-келген құбылыстың мәнін ақыл дәлелі негізінде анықтауды жақтап мойындайтын Мутазилиттер, Құдай барлық нәрсені белгілі жоспар мен ойластыру бойынша жасайды деген пікірлерін білдірген. Егер Құдай әділ болса, онда Ол екі нәрсенің ең жақсысын жасау керек дейді. Яғни, олардың ойынша Құдай жаман нәрселерді бұйырып, жақсы нәрсеге тиым сала алмайды. Матуриди болса, осы мәселе төңірегінде орта позицияны ұстанып, Мутазилиттер секілді, Құдай барлық нәрсені өз жоспары бойынша жасайды деген. Бірақ ол Мутазилиттерге қарағанда Құдай өзінің ойы мен жоспарын жүзеге асыруда ешкімге есеп бермейді және өз қалауы өзінің еркінде дейді. Сондықтан Матуриди Мутазидиттердің Құдай тек ең жақсысын істеуге міндетті деген пікірлерін сынға алған. Егер Құдай тек жақсыны ғана жасауға міндетті болса, онда ол абсолютті еркінен айрылған және ерекше құдіреті болмаған деген тұжырым жасалады дейді.

Адамның еркі мен тағдыры мәселесінде Матуридидің басқа ағымдардан ерекшелендіретін көзқарастары болған. Ашариттер адамның барлық іс-әрекеттерін Құдай жасатады деп есептеген. Ал адамдар оны тек кәсбте қолданады. Кәсб – Құдайдың қалауымен адам ойластырып орындайтын іс-әрекеттердің бірігуі. Адам Құдай қалауынан басқа еш нәрсе жасай алмайды дейді. Матуриди болса Құдай адамның өзі жасаған таңдауынан туындаған нәрсені жүзеге асырады деп есептеген. Дегенмен Матуриди Құдай қалауын да жоққа шығармаған. Ашариттер адамда қалау еркі жоқтығын айтады. Матуриди ашариге қарағанда кәсб адамға Құдайдан берілген күш (иститаат) арқылы жасалады деп есептеген. Адам өз еркі таңдауы негізінде жасалған әрекеті, Құдайдың қалауы болып табылады. Ал адам өз әрекеттерінің негізінде Құдай мейірімін алады немесе қаһарына ұшырайды. Осының барлығы Матуридидің ойынша, «кәсб» болып табылады. Осылайша Матуриди адамның еркі мен тағдыры мәселесінде Ашариттер мен Мутазилиттер арасындағы позицияны ұстанған.

Құдайдың сипаттары мәселесі бойынша Матуриди мен Ашаридің көзқарастары ұқсас келеді. Дегенмен Матуриди Ашари секілді Құдайдың сипаттарын Құдайдың жеке тұлғасына жатқызбайды. Яғни, зат пен сипат ұғымдары қосылмайды. Ал Құранда жазылған қасиетті сөздер Құдайдың атрибуттары емес, оның есімдері болып табылады.

Матуриди Құдайды көру мүмкіндігіне байланысты айтатыны, дін адамдары шынымен-ақ құдайды жұмақта көреді дейді, бірақ бұл қалай болатынын айта алмайды. Себебі, мұны ақылмен жеткізу мүмкін емес дейді. Олар мұны Құранның мына аятымен түсіндіреді: (75: 22-23). Құдайдың жүзін көру мәселесінде Матуридиттердің көзқарасы Мутазидиттерден өзгеше болып келеді. Мутазилитер Құдайды не осы дүниеде, не арғы дүниеде де көру мүмкін емес дейді. Себебі, олардың ойынша, Құдай мен оны көрушілер бейне бір кеңістікте болады. Ал бұлай болу мүмкін емес, себебі Құдай кеңістіктен жоғары. Матуридидің ойынша, Құран Құдайдың жаратылмаған сөзі болып табылады. Бірақ, ол жазған сия және жазылған парақтар жаратылған болып табылады. Ашарилер болса, Құранды мәңгі (қыдам) деп есептейді. Сүнниттік бағытты ұстанатын Матуридилік Құранды оқу, айту және жазу ісі жаратылған, ал мән-мағынасы жаратылмаған дейді. Құранның қайнар көзі Құдайдың өзі болып табылады. Яғни, Құран Құдайдың сөзі болып табылады (калам). Матуриди осы атрибуттарды мойындаумен қатар оларды ақылдық дәлелдермен түсіндеруге тырысқан.

Адамдардың күнә жасауы мәселесінде Матуриди тіптен күнәһар және күнәсіне өкінген адам болса да, егер онда иман болса, ол адам тозаққа мәңгі қалмайды дейді. Оны дәлелдеуге Матуриди Құранның мына аятын мысалға алады: (6:160). Осы аятқа сәйкес әрбір адам күнәсіне парапар жазасын алады. Сондықтан дінге сенуші мұсылман (иманы бар) күнәһарды Құдайға сенбейтін адаммен бірдей етіп жаза берсе, ол әділетсіздік болар еді. Құдай өзіне сенген адамды жеңіл жазалайды. Матуридидің ойынша, Құдайға сенген адам Құдайдың мейірімін үміт етіп, қаһарынан қорқуы керек. Себебі, Құдай егер қаласа, адамды кішкентай күнә үшін жазалап, үлкен күнә үшін кешіре алады. Матуридидің күнә турасындағы көзқарастары ислам ғұламаларының көзқарастарына сай келеді. Яғни Құдайға сенушілер тозақ отында мәңгі жанбайды. Мутазилиттер күнә мәселесі төңірегінде басқаша пікірде болған. Олардың ойынша,

егер мұсылман адам істеген күнәларына өкініп, кешірім сұрамаса, тозақта мәңгі қалады, дейді.

Ал Харижиттердің көзқарасы мүлдем өзгеше. Олардың ойынша, барлық күнәһар мұсылмандар имансыз деп есептейді. Бұл жерде көрінгендей, Харижиттер мен Мутазилиттер адамның іс-әрекеттерін иманымен байланыстырған. Ал Ашари мен Матуриди адамның іс-әрекеттері олардың имандарының бөлігі емес деп есептеген. Олардың ойынша, Құдай күнәһарларды жазалайды, бірақ кешіре алады. Тіптен үлкен күнәлар жасаған адамдар да иманынан айрылмайды дейді.

Қорыта айтқанда, Мутазилиттер тағдырды толығымен теріске шығармай, тек адам әрекеттерінің Алла тарапынан алдын ала белгіленіп

қойған, адам еркін шектеген тағдыр түсінігін ғана терістеген. Ал әлем және ондағы болмыстардың жаратылысымен бірге адам еркінен тысқары қаза мен тағдыр түсінігін қабыл еткен. Дегенмен Жабрия мен Ашария мазхабтарына қарағанда, Мутазила каламшылары адамзат өзін дамытуға, өз танымы арқылы әрекет етуге мүмкіндігі мен еркі бар екендігін негіздеген. Яғни, Мутазилиттер барлық болмыстың жаратушысы бір Алла, бірақ дүниедегі адамдардың іс-әрекеттері өзіндік еркі мен қалауында деген бір Тәңір-адам ара қатынасы дүниетанымын қалыптастырған. Осыған орай әрбір адам жақсылықты немесе жамандықты таңдауы мен қалауы өз еркінде болған, өз тағдырын өзі жасайтын бір болмыс иесі деп тұжырымдайды.

Әдебиеттер

- 1 Atay Huseyin. İslamin İnanç Esasları. – Ankara, 1992. – 250 p.
- 2 Oner Necati. İnsan Hürriyeti. – Ankara, 1995. – 125 p.
- 3 Watt W. Montgomery. Hür irade ve kader. – İstanbul, 1996. – 166 p.
- 4 Akbulut, Ahmet. Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri. – İstanbul 1992. – 200 p.
- 5 Байтенова Н.Ж. Исламдағы секталар мен бағыттар. – Алматы, 2013. – 135 p.
- 6 Али-заде А. А. Мутазилиты // Исламский энциклопедический словарь. – М.: Ансар, 2007. – 100 p.

References

- 1 Atay Huseyin. İslamin İnanç Esasları. – Ankara, 1992. – 250 p.
- 2 Oner Necati. İnsan Hürriyeti. – Ankara, 1995. – 125 p.
- 3 Watt W. Montgomery. Hür irade ve kader. – İstanbul, 1996. – 166 p.
- 4 Akbulut, Ahmet. Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri. – İstanbul 1992. – 200 p.
- 5 Bajtenova N.Zh. Islamdary' sektalar men bary'ttar. – Almaty', 2013. – 135 p.
- 6 Ali-zade A. A. Mutazility' // Islamskij e'nciklopedicheski slovar'. – M.: Ansar, 2007. – 100 p.

Байқонысов Е.Р., Утеева К.К.,
Бегім А.Б.

**Басты міндет – жастардың
діни сауаттылығын арттыру**

Мақалада жастар арасында экстремизм мен терроризмді алдын алу, сонымен қатар деструктивті діни бірлестіктермен күрес бойынша ұсыныстар келтірілген. Әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени өзара қатынастардың рөлі артқан заманауи әлемде дінаралық диалогтың қажеттілігі артауда. Өркениеттің әрі қарайғы дамуының қауіпті факторының бірі діни экстремизм және терроризмнің кең етек жаюы болып табылады. Заманауи жаһандық әлем бізге сақ болып, қарастырылып жатқан сұрақ бойынша алдын ала нақты іс-әрекеттер жасау қажеттілігін көрсетіп отыр. Себебі, әлеуметтік зұлымдықтың «жемісін» көргеннен гөрі, оның алдын алған дұрыс. Біздің ғасырымызда діни экстремизм мен терроризм саяси қайраткерлер мен діни көшбасшылардың ең көп талқылайтын мәселесіне айналды. Қоғам үшін жай ғана экстремизм емес, діни экстремизм мен терроризм үлкен қауіп-қатер төндіріп тұрғанын үлкен сеніммен айтуға болады. Оның ерекше қасиеті, ол мемлекеттің құрылымын өзгертіп, билікті басып алуға, біздің мемлекетіміздің егемендігі мен территориялық тұтастығын бұзуға бағытталған; діни ілімді және символдарды адамдарды жүйелі түрде қарсы әрекет етіп, күреске итермелейтін маңызды фактор ретінде қолданады. Сондықтан Елбасы Н. Назарбаев жастарды бұл әдеттерден аулақ болуға шақырып, экстремизм мен терроризмге қарсы күресуді баршамыздың міндетіміз екенін ескертуде.

Түйін сөздер: терроризм, экстремизм, идеология, конфессия, терроризм актісі.

Baikonysov E.R., Uteeva K.K.,
Begym A.B.

**Basic task – to promote religious
literacy of young people**

The article gives recommendations on the prevention of terrorism and extremism among young people. And also deals with the struggle against the influence of destructive religious associations. In today's world where the role of relations between socio-economic, political and cultural increases, religious extremism has become one of the most discussed topics of political and religious leaders. One of the most dangerous factors of further development of civilization is the growth of religious extremism and terrorism. Modern global world forces us to be vigilant and to take concrete action on the issue in advance, because the social evil is easier to prevent than to reap its benefits. With confidence we can say that at present the greatest threat to society is not just extremism but religious extremism and terrorism. Its distinguishing feature is that it is aimed at violent change of the political system and the seizure of power, violation of the sovereignty and territorial integrity of our state; It uses religious teachings and symbols as an important factor in attracting people, mobilizing them in an uncompromising struggle, so the Head of the State Nursultan Nazarbayev calls on young people to be vigilant and to resist all the forces of extremism and terrorism.

Key words: terrorism, extremism, ideology, confession, an act of terrorism.

Байқонысов Е.Р., Утеева К.К.,
Бегым А.Б.

**Основная задача – повысить
религиозную грамотность
молодежи**

В статье выработаны рекомендации по профилактике терроризма и экстремизма среди молодёжи и борьбе с влиянием деструктивных религиозных объединений. В современном мире, где возрастает роль социально-экономических, политических и культурных взаимоотношений, религиозный экстремизм стал одним из самых обсуждаемых тем политических деятелей и религиозных лидеров. Современный глобальный мир заставляет нас быть бдительными и предпринимать конкретные действия по рассматриваемому вопросу заблаговременно. С уверенностью можно сказать, что в настоящее время наибольшую угрозу для общества представляет не просто экстремизм, а религиозный экстремизм и терроризм. Его отличительная черта в том, что он направлен на насильственное изменение государственного строя и захват власти, нарушение суверенитета и территориальной целостности нашего государства; использует религиозное учение и символы как важный фактор привлечения людей, мобилизуя их на бескомпромиссную борьбу, поэтому Глава государства Н. Назарбаев призывает молодежь быть бдительными и всеми силами противостоять экстремизму и терроризму.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, идеология, конфессия, акт терроризма.

**БАСТЫ МІНДЕТ –
ЖАСТАРДЫҢ ДІНИ
САУАТТЫЛЫҒЫН
АРТТЫРУ**

Мемлекетіміз тәуелсіз ел болып, әлемдік қауымдастықта беделге ие болды. 25 жылда барлық салаларда реформалар жасалынып, тиімді шаралар мен мүмкіндіктер жүзеге асырылып келеді. Қазіргі кезеңде рухани салада көптеген өзгерістер мен дамулар орын алуда. Тәуелсіздікке ие болғаннан бері еліміз жаһандық үрдістердің заңдылығына қадам басты. Әлемдік ахуал үлкен алпауыт мемлекеттердің өзін тығырыққа тіреп қойғаны белгілі. Геосаяси жағдай күрт өзгерістерге ұшырап, ұшқындары елімізден сырт айналып өтпейтінін көрсетті. Әлем жұртшылығының мазасыз күн кешуіне себеп болып отырған діни экстремизм мен терроризм күннен күнге үрей тудырып келеді. Әрине, бұл Қазақстанда да көрініс тапқанын білеміз. Дей тұрғанмен келешек жастардың қолында, оларға діни тәрбие мен сауаттылығын арттыру үшін барлық ерік жігерімізді жұмсауымыз керек. Діни сауатсыздықтың әсері қоғамдағы жастардың діни экстремизм мен террористік ұйымдарға қызмет етуіне жол ашты. Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Біздің шешуші конфессияларымыз мемлекеттік органдармен ынтымақтастық барысында дінге сенуші жастармен белсенді жұмыс жүргізіп, олардың шынайы діни білім алуына көмектесе алар еді» [1]. Біз бүгінде тыныш әрі тұрақты жағдайда өмір сүріп жатырмыз, бірақ та мұндай бейбіт тіршілік баршаны жайбарақаттандырып жіберді. Қазіргі кезде құқық қорғау органдарының ондаған мың қызметкерлері лаңкестік әрекеттердің алдын алу және құрықтау мақсатына жұмылдырылған. Мемлекеттің билік құрылымдары бұл орайда өз қызметтерінің нәтижесін көрсетіп отыр. Құқық қорғау органдары мен барлық салалардың елдегі заңдылық пен тұрақтылық сақтаудан асқан маңызды міндеттері жоқ екені баршаға аян. «Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында Н. Назарбаев: «Біз мұсылман үмбетінің бір бөлігі екенімізді мақтан тұтамыз. Ол – біздің дәстүріміз. Бірақ бізде зайырлы қоғамның дәстүрлері де бар екенін, Қазақстан зайырлы мемлекет екенін ұмытпауымыз керек. Біз елдің дәстүрлері мен мәдени нормаларына сәйкес келетін діни сана қалыптастыруымыз керек. Біз өзін-өзі ұстаудың ерекше үлгілерін алуға тиіпсіз» деп атап көрсетті. Мемлекет басшысының сарабал саясатының нәтижесінде елімізде

дінаралық сұхбат пен толеранттылық сақталуда. Қазіргі сәттерде бой көрсете бастаған дін атын жамылған экстремизм және терроризммен күрес жолға қойылды. «Сөйте тұрып, мен ұлтты да сақтандырғым келеді. Экстремизммен күрес әйтеуір жазықтыны іздеп табуға айналып кетпеуге және дінмен күреске жалғасып кетпеуге тиіс», – дей келе, Ұлт Көшбасшысы мемлекеттік-конфессиялық қатынас құралынан дінді ығыстырудың идеологиясына айналдырып жібермеуді нақтылай түсті.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Қазақстан 140 этнос пен 17 конфессияның өкілдері үшін туған шаңырағына айналды. Азаматтық татулық пен ұлтаралық келісім – біздің басты құндылығымыз. Көпұлтты еліміздегі татулық пен келісім, мәдениеттер мен діндердің үндесуі әлемдік эталон ретінде танылған. Қазақстан жаһандық конфессияаралық үнқатысу орталығына айналды» [2], – деп көрсетті. Мұндай тыныштық күй мен тұрақтылықты еліміздегі кейбір теріс діни ағымдар астан-кестенің шығарғысы келетіні белгілі. Қазақстандағы экстремизм мен терроризмде идеялық емес, қылмыстық негіз бар. Жалған діни көпірмеліктің артында қоғамның негізін күл-талқан еткісі келетін қылмыстық топтар мен іс-әрекеттер жасырынып жатыр. Бұл – біздің еліміздегі бейбітшілік пен тұрақтылыққа шабуыл жасаудың бірінші сатысы. Мұндай әрекеттер еліміз бен азаматтық кемелдігіміздің мықтылығы мен бірлігінің сынға түсу сәті деп есептейміз.

Қоғам мен адамдар радикализмнің, экстремизмнің және терроризмнің барлық түрлерінің бой көрсетулеріне қарсы тұратын біртұтас шеп құруы тиіс. Діннің тұтастығы – мемлекетіміздің тұтастығы: діни алауыздық ұлттық алауыздыққа жалғасып, елде саяси тұрақсыздық орын алары ақиқат.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев 2015 жылғы 30 қарашада «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму» атты Жолдауын жариялады. Мемлекет басшысы еліміздің бірлігі мен ынтымақтастығына, халықтың әл-ауқатының артуына назар аударды. Қазақстан елі екі онжылдықтан аса уақытта ішкі саяси тұрақтылығымен әлемдік саяси сахнада беделге ие болды. Елбасы ұлттық қауіпсіздік, бейбітшілік, ұлтаралық ынтымақтастық, конфессияаралық татулық, экономикалық даму, дипломатия ұғымдарын басты қағидаларға айналдырды. Елбасының саясатының нәтижесінде мемлекетіміз көптеген асулардан асып, қамалдарды бағындырып келе-

ді. Әлемдік жүйеде мұндай эволюциялық жолмен аз ғана уақыт ішінде қазіргі жағдайға мемлекетіміз секілді ешқандай ел жеткен емес. Бұл көрсеткіштер Ұлт көшбасшысы Н. Назарбаевтың нақты тапсырмаларды алға қойып, оның жүзеге асырылуын қадағалап отырғандығының жемісі деп түсіне білуіміз тиіс. Осыған орай, ұзақ мерзімді Қазақстан-2030 стратегиясы барлық басымдықтарды толығымен орындап шығып, әлемнің дамыған 50 мемлекетінің қатарына ендік. Ендігі міндет әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ену болып тұр. Мұндай жетістіктерге жету үшін тынбай еңбек етіп, тер төгуіміз тиіс. Ішкі саясатта саяси тұрақтылық, экономикалық өрлеу орын алуы тиіс.

Жолдаудың маңыздылығы – әлемді дүрсілкіндіріп отырған терроризммен күресуді басты мақсат етіп қойды. Дүниежүзі мемлекеттерінде бұл қатер аса қауіпті мәселелердің бірі болып отыр. Елбасы Н. Назарбаев: «Бүгінде халықаралық терроризм әлемге елеулі қатер төндіріп тұр» [3], – деп атап көрсетті. Терроризм көптеген егемен мемлекеттердің ішкі тұрақтылығын бұзып, тыныштықты бұзуда. Сондықтан жаһандану процесі экстремизм мен терроризм қаупін күшейте түсуде. Бұл қатерлерге ұлттық деңгейде, яғни әр мемлекет аумағында тосқауыл қойып, күресу керек. Қазіргі кезде ақпараттар мен идеологиялық үрдістерде ешқандай шекара жоқ екенін ескеруіміз қажет. Сондықтан қатерді дер кезінде айқындап, олармен күресу, тұжырымдауға мүмкіндік беретін болжамдық-талдамалық қызметтің тиімділігін арттыру – мемлекетіміздің ұлттық қауіпсіздік жүйесі қызметінің басты бағыттарының бірі. Еліміздің тыныштығы – ең асыл қазына! Мемлекет басшысы тыныштықты сақтауды назарға ала отырып, әлемдік деңгейлердегі орын алып жатқан террорлық актілерде жазықсыз бейбітшіл халықтың қырылып жатқанын да нықтап атап өтті. Терроризм неден туындайды? Ол діни сауатсыздықтан, дұрыс емес ақпараттардың берілуінен, сананың улануынан туындайды деп есептейміз. Бұл сұрақтарға егжей-тегжейлі жауап беру үшін келесі негізгі түсініктерді анықтап алуымыз керек:

Біріншіден, экстремизм – (лат. *extremus* – шеттеу, яғни орталықтан ауытқу, белгіленген жерден тыс кету деген мағына береді) саясаттағы шеткі көзқарастар мен шараларды ұстану [4, 204 б]. Экстремизм – «шеттеу» яғни орталықтан ауытқу, белгіленген жерден тыс кету деген мағына береді) – жалпы тәртіпті мойындамайтын, өзінің пікірімен ғана іс-әре-

кет жасаушы дегенді білдіреді. Экстремизмнің пайда болу себебі, адамның надандыққа, көрсеқырлыққа бейімделген көзқарасынан пайда болады. Экстремизмнің тағы бір көрінісі басқа біреуді көре алмау, түсінбеу немесе түсінгісі келмейтін адамдардан шығады. Лаңкесшілер дұрыс бағытқа жол көрсететін адамдардың кеңесіне мүлдем құлақ аспайды. Олар өздерін ең таза кіршіксіз деп санап, басқаның барлығын адасушыларға жатқызып, жөн білетін адамдарды мойындамайды [5].

Екіншіден, терроризм – [лат. *terror* – қорқыныш, үрей] – саяси мақсатты сылтауратып, күш қолдану [6, 344 б.]. Яғни, саяси мақсатты сылтауратып, күш қолдану. Бұл ұғым – XVIII ғасырдың соңында ұлы француз төңкерісі кезінде якобиндықтар жүргізген репрессиялық саясатты атауда қолданылады. «Террор» ұғымы қазіргі әдебиеттерде диктаторлық немесе тоталитарлық жүйенің өз азаматтарына қатысты күш қолдану және үрей туғызу саясатын сипаттауда қолданылады. Терроризм – ұйымдасқан топ дитеген мақсатына жету үшін дүркін-дүркін күш қолдану арқылы көрініс табатын әдіс. Терроризм – заңсыз күш көрсету және террор әдістерін қолдану арқылы, мақсаты халықты не оның белгілі бір тобын, билік өкілдерін қорқыту, өзіндік негізінен радикалды, саяси, әлеуметтік және діни мәселелерді алға жылжыту үшін жағдайлар жасау болып табылатын зорлық-зомбылық актілерін жүзеге асыру.

Үшіншіден, терроризм актісі [7, 160 б.] – жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза болуы, елеулі мүліктік зиян келтіру не қоғамға қауіпті зардаптар туындау қаупін төндіретін өзге де іс-әрекеттер жасау, қоғамдық қауіпсіздікті бұзу және халықты үрейлендіру.

Төртіншіден, секта сөзі латынның «*sekta*» сөзінен шыққан, алғашқыда ол екі мағынада қолданылды: біріншісі – бір заттың бөлігі де, екінші мағынасы – сана образы, оқу дегенді білдіреді. Бұл сөз «*secae*» – кесіп тастау (бүтіннің бөлігі) және «*sequi*» – ізіне түсу (қандай болсын оқудың артынан ілесу) [8] сөздерімен мағыналас. Және бұл сөздердің көрініс табу сипатына лайық «тоталитарлық секта» [9, 4 б.] деген ұғым қолданылады.

Демек, секта азаматтарға тек қана өз пікірін таңып мақұлдату, зорлық-зомбылық көрсету, еркінен тыс әрекет пен мүлкін тартып алу, тіпті кісі өміріне қауіп төндіру сияқты істерімен ерекшеленеді.

Бесіншіден, идеология – таптың, әлеуметтік топтардың мүддесін білдіретін, қоғамдық сана,

философиялық, моральдық, эстетикалық және діни көзқарастар мен теориялардың жиынтығы [10, 351 б.].

Көп жағдайда теріс діни ағымдар өздерінің дұрыс емес ұстанымдарына жастарымызды баурап алуда. Экстремистік және террористік сипаттағы кері ағымдар мен секталарға жастар не үшін тартылуда деген сұрақтар туындайды?

Біріншіден, 1992 жылдың 15 қаңтарында «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Заң қабылданды. Бұл құжат діни бірлестіктер заңнама шеңберінен шықпаған жағдайда мемлекет тарапынан олардың ісіне қол сұғылмайтындығына кепілдік берді. Тәуелсіздік алып, өзінің дербес мемлекеттік ұстанымын көрсетіп, бүкіл әлемге құшағын кең жайған, діни сенім бостандығын іс жүзінде көрсеткен Қазақстанның дархан саясатын пайдаланып, түрлі діни қарағар ағымдар мен секталар елімізге ағылды. Бұл азаматтарымыздың, әсіресе, жастарымыздың санасын улап, ұрыс жолға түсуіне себепкер болды. Діни экстремизм мәселесі бой көтерді. Бүгінде өзге дәстүрлі діндер былай тұрсын, ислам дінінің өзінен тарадық дейтін көптеген ағымдар мен ұйымдар қоғамдық, мемлекеттік мәселеге айналды. Бұл елімізге әртүрлі діни ұйымдар мен ағымдардың енуіне мүмкіндік берді. Түрлі радикалды ағымдардың қауіпсіздігімізге қатер төндіре бастаған сәтте 2011 жылы 11 қазанда «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заң қабылданып әрекет етуші заңсыз қарағар ағымдардың қызмет етуіне тыйым салынды. Бұл заң талаптарды күшейте түсті. Осы кезге дейінгі уақытта түрлі ағымдар жастарымыздың санасын улап, өздерінің мүдделеріне пайдалануды мақсат етіп алды және қаншама жастар теріс ағымдардың санын арттырды.

Екіншіден, кері ағымдар жастарымыздың діни сауатсыздығын пайдаланып, алдау, арбау арқылы өздерінің пиғылдарын жүзеге асырып, ұтымды пайдаланды. Жастарға діни білімнің мән-мағынасын түсіндіретін әртүрлі көзқарастар мен діни экстремизм идеологтары тарапынан төнетін қауіп-қатерлерді шынайы бағалау қиындық туғызып отыр. Жастарымыз психологиялық тұрғыдан, білім мен ғылым жағынан оларға қарсы тұрып, төтеп бере алмауда. Себебі, азаматтардың бойындағы рухани құндылықтарды толықтыруда арнайы мамандар жетіспеушілігі байқалады.

Үшіншіден, жастардың әлеуметтік-экономикалық жағдайларының төмендігі мен тым жоғарылығы. Кері діни ағымдарға жастардың кетуіне қоғамдағы жұмыссыздық, экономикалық

қанағаттанбаушылық ықпал етеді. Кейде керісінше, әл-ауқаты жақсы, ауқатты отбасылардан шыққан жастар бейім болады.

Төртіншіден, әлем ақпараттану үрдісіне көшкен сәтте, жастардың ғаламтор желілері арқылы әртүрлі радикалдық және экстремистік сипаттағы идеялардың ықпалына түсуі ұлғаюда. Жастардың ажырамас бөлігіне айналып отырған ғаламдық желіні теріс пиғылдағы адамдар өздерінің көздеген мақсаттарына шебер пайдаланып жатыр. Әлеуметтік желілердегі видеороликтер, теріс идеялар жастардың санасын улауға бет алды.

Міне, осы және басқа да факторларды ескерер болсақ, бүгінгі күнде жастардың діни сауатын көтеру мәселесінің өзектілігі сөзсіз. Өйткені, еліміздің болашағы жастардың бойында қандай дүниетаным қалыптасатындығымен тікелей тәуелді.

Мемлекет басшысы Н. Назарбаев: «Қазір кейбір сыртқы күштер жастарымызды ислам дінінің хақ жолынан адастырып, теріс бағытқа тартуға тырысуда. Мұндай ұлттық табиғатымызға жат келеңсіздіктерден бойымызды аулақ салуымыз керек», – деп баса айтқан болатын. Осы орайда ҚР-да діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013-2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы мен конфессияаралық қарым-қатынастарды үйлестіру бойынша ел аумағында атқарылып жатқан ілкімді істердің барлығы үкімет назарына ілігіп, бұл жұмыстар облысымызда да кең көлемде жүзеге асырылып, нәтижелі көрсеткіштерге иек артып, өңір тұрғындарының көңілінен шығып жатқандығы жасырын емес. Дін істері комитеті діни саладағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыру жұмыстарын 3 бағытта ұйымдастырып жүзеге асыруда:

– қазақстандық қоғамда конфессияаралық келісім мен толеранттылықты қамтамасыз ету, Қазақстан Конституциясына сәйкес, ел дамуының зайырлы қағидаттарын ілгері жылжыту;

– Қазақстан Республикасы «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңының ережелерін мүлтіксіз орындау негізінде діни бірлестіктерімен сындарлы өзара әрекеттестік пен ынтымақтастықты ұйымдастыру;

– 2013-2017 жылдарға арналған діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың мемлекеттік бағдарламасына қатысу аясында дінді теріс пиғылды мақсаттарда пайдалануға жол бермеу [11]. Осы бағыттарды басшылыққа ала отырып, республика аумағында қыруар жұмыстарды атқарып жатыр. Бұл жұмыстар

қоғамның, оның ішінде жастардың діни сауаттылығын арттыруға бағытталғандығы белгілі.

Сондықтан жастар – қоғамның қозғаушы күші, мемлекетіміздің болашағы. Мысалы, 2003 жылы өзін дінмен байланыстыратын жастардың үлесі 38% құраған болса, соңғы үш жылдағы зерттеулер бұл қатардағы көрсеткіштің 70%-ға жуықтағанын көрсеткен. Статистикалық мәліметтер бойынша, еліміздегі 14 пен 29 жас арасындағы жастардың жалпы үлесі 4,3 млн. жуық адамды құрайтын болса, олардың ішінде 450 мыңға жуық жастарымыз жоғары және арнаулы орта оқу орындарының студенттері болып табылады. Ал, Оңтүстік Қазақстан облысында 11 ЖОО орны болса, оның ішінде 9 ЖОО Шымкент қаласында орналасқан. Өңірімізде барлығы 66 513 студент жас білім алуда [12]. Оқу ордамызда қазіргі сәтте 1000-нан астам академиялық топтар бар. Жастардың діни сауаттылығын арттыру мақсатында «Дінтану негіздері» пәні 1 семестр бойы өткізіледі. Бұл салада дәріс беруші профессорлар мен оқытушылар жастарға жоғары деңгейде дін туралы сабақтарын өткізіп келеді. Студент жастардың бойында патриоттық, діни, саяси сауаттылығын одан әрі қалыптастыру мақсатында университетте 10 бағыт бойынша іс-шаралар ұйымдастырылып өткізілуде. Соның ішінде «Экстремизм мен терроризмнің алдын алу» тақырыбында университет деңгейінде жарты жылдықта 70-ке жуық іс-шаралар ұйымдастырылды. Ал, академиялық топтардың барлығында «Экстремизм мен терроризмнің алдын алу» тақырыбында тәлімгерлік сағаттар арнайы мамандардың қатысуымен өткізіліп жатыр. Өңіріміздің ұлттық қауіпсіздігі мен тәртіпті және ағартушылық түсіндірме жұмыстарын жүргізетін билік құрылымдарымен тығыз байланыс жасап, іс-шаралар атқарылып келеді. Ұлттық қауіпсіздік комитеті, прокуратура, әкімшілік, білім, жастар және тілдерді дамыту басқармасы, ішкі саясат және дін істері басқармасы, құқық қорғау, мешіт имамдары, теолог, дінтанушы мамандар мен қызметкерлер жастардың діни сауаттылығын арттыруда жүйелі түрде білім ордамызбен тығыз байланыстар орнатқан. Діни тақырыптарға байланысты республикалық және облыстық конференцияларға кафедралардың оқытушы профессорлар құрамы қатысып, біліктіліктерін жетілдіріп келеді. Онлайн жүйесімен осы тақырып аясында ЖОО арасында пікір алмасулар мен кездесулер ұйымдастырылып отыр. Студент жастардың сабақтан тыс уақыттарын тиімді пайдалануда университетте әр сала бойынша 21 үйірме жү-

мыс жасайды. Бұл үйірмелердің жүйелі жұмыс атқаруы жастардың теріс діни секталар мен ағымдарға немесе өзге де жаман жолдарға түсіп кетпеуіне ықпалы күшті деп есептейміз. Одан әрі жұмыстарын жандандырудамыз. Жатақханада жататын студент жастардың кешкі уақыттарын тиімді өткізуде де оқытушыларымыз белсенділік танытып жастармен семинар-тренингтер, психолог, дінтанушы, саясаттанушы, экономист т.б. мамандармен және мешіт имамдарымен кездесулерді ұйымдастыруды алға қойған.

Теріс пиғылды және радикалды дін идеологиясының сипаты мен қауіп-қатерін ашып көрсету шаралары барысында тікелей осы мақсатқа бағытталған білікті дінтанушы, теолог мамандар мен зерттеуші ғалымдарды тарта отырып, түсіндіру жұмыстары кеңінен жүргізіліп отыр. Олардың барысында теріс пиғылды және радикалды діни идеологияны таратушы ағымдардың идеологиялық негіздері, іс-әрекет, әдістер, зардабы, алдын-алу шаралары жөнінде жан-жақты мәлімет берумен қатар, әрбір аймақтағы діни ахуал ерекшеліктерін ескере отырып, қажетті ақпараттық – ағартушылық жұмыстар жүргізілуде. Елдегі осындай іс-шараларды ескере отырып, Бас мүфти Ержан қажы Малғажыұлы өз қызметі аясында имам молдалар мен жалпы дін қызметкерлері үшін 2016 жыл «Дін және тарих тағылымы» жылы деп жариялады [13].

Теріс діни ағымдардан зардап шеккендерге көмек көрсету бойынша тәулік бойы қызмет ететін «114-қауырт желі» ақпараттық – кеңес беретін орталығының жұмысы ұйымдастырылғанын хабарлап, көмек сұраған азаматтар мен олардың жақындарына консультативтік, құқықтық және психологиялық көмек көрсетілетінін жастарға ескертіп отырмыз. Ал, құқық бұзушылықтар туралы шалынатын қоңыраулар туралы ақпарат бірден құқық қорғау органдарына жолданатынын хабардар етудеміз.

Ел Президенті Н. Назарбаев өз Жолдауында: «Терроризмнің айдаһары қашан да болған және өз қарсыластарына арамздықпен соққы беріп отырған. Алайда, дәл қазіргідей ашық та, ауқымды болып көрген емес. Халықаралық терроризм осы уақытқа дейін болған және қазіргі бар ғаламдық өңірлік қауіпсіздіктің бәрін торпедалап бітті», – деп терроризмнен келетін қауіптің орасан зор екенін атап көрсеткен болатын. Расында, терроризммен күресте көп болып күш біріктірудің маңызы зор. Бұл бағытта елімізде қолға алып жатқан шаралар да аз емес. Мәселен,

бір ғана ҚР- дағы діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013-2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының өзі республика былай тұрсын, облыс аумағында да қыруар шаруаның басын қайырып, талай дүниенің нәтижелі болуына септесіп келеді.

Сонымен қатар мұндай теріс пиғылды әрекеттермен «Жұмылсақ – жұдырық» дегендей, бірлесе отырып күресуіміз тиіс. Сондықтан терроризмнің алдын алуда мынадай жолдарды ұсынамын: біріншіден, лаңкестердің әлеуметтік бейнесін анықтау; екіншіден, өңіріміздегі білім мекемелерінде дін жайлы дұрыс бағыттағы қажетті білім беру; үшіншіден, әлеуметтік желілерді тиісті органдар барынша сараптамадан өткізіп отыруы тиіс; төртіншіден, шекарада барынша бақылауды күшейту; бесіншіден, лаңкестерді қаржыландыратын тұлғаларды анықтап, құрықтау қажет деп есептейміз.

Отандастарымыздың діни сауаттылығын жетілдіру, арттыру мақсатында оларға дәстүрлі діндер, оның ішінде, әрине, ислам дін туралы мейлінше дұрыс мәлімет беру ауадай қажет. Өзінің дінін жетік әрі жақсы білетін адам ешқашан бұлыңғыр ағымдағы діни көзқарастарға еріп кетпейді. Әрине, адамның таңдау құқығы бар. Алайда, таңдау жасау үшін де адам нені таңдайтындығын білуі қажет. Діни сауаттылықты, тек бір ғана рухани-адамгершілік құндылықтарды мектеп партасынан-ақ ұрпақ бойына сіңіру маңызды. Бұл жас сананы экстремизмнің және ксенофобияның зиянды ықпалынан арашалап алады. Түптеп келгенде, Қазақстан Республикасындағы діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013-2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы мен конфессияаралық үйлесімді сақтауды ел Үкіметі өз мойнына алып, әр аумақта ауқымды істердің жүзеге асырылуына бастамашылдық танытуда. Осындай өзгермелі заманда қоғам болып күресуде, жастардың бойында рухани патриоттық тәрбиені барынша сіңіртеп, қалыптастыруымыз тиіс. Өйткені, теріс діни ағымдардың жастардың санасын улауы – қоғамның тұрақтылығын бұзуға әрекеттенуде. Келешек жастардың қолында дей отырып, оларды дұрыс бағытта тәрбиелеу – жоғары аға буындардың негізгі міндеті екенін ескеруіміз керек. Сондықтан «Ел болам десең – бесігіңді түзе» – дегендей, барлық қатерлердің алдын алу жас буындардың біліммен сусындауына тәуелді екендігін ескеруіміз керек

Әдебиеттер

- 1 Н. Назарбаев. ҚХА XV сессиясында сөйлеген сөзі. – 2010 жыл.
- 2 Н. Назарбаев. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы «Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауы. – 2013 жыл.
- 3 Н. Назарбаев «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму» атты Жолдауы, – 2015 жылғы 30 қараша.
- 4 Н.К. Капесов. Основы политологии. Курс лекций. – 1995. –204 с.
- 5 Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. – 350 б.
- 6 Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. – 344 б.
- 7 Ожегова С.И.Секта, Толковый словарь. – 300 б.
- 8 Дворкин А. Сақ болыңыз: секта, ОҚ №18 (19434) – 05.02.2013. – 4 б. (Шадькұлұлы Қ., Қалыбаева А.С.).
- 9 Жұрынбаев Е.С. Халықаралық терроризм және экстремизммен күрес саласында негізгі терминдер мен ұғымдардың сөздігі. 2011 – 160 б.
- 10 Нысанбаев А.Н. Политология. – Алматы: Ақыл кітабы, 1998. – 351б.
- 11 М.Әзілханов. Парламент алдында сөйлеген сөзі. – 2014 ж.
- 12 ОҚО Білім, жастар және тілдерді дамыту басқармасының 2015 жылғы жылдық есебі.
- 13 «Айғақ» газеті. 10 ақпан, 2016 ж. – №06. – 1 бет

References

- 1 N. Nazarbaev. ҚХА XV sessiyasy'nda sojlegen sozi. – 2010 zhy'l.
- 2 N. Nazarbaev. «Kazakstan-2050» Strategiyasy' «Kaly'ptaskan memlekettin zhana sayasi bagy'ty'» atty' Zholdauy'. – 2013 zhy'l.
- 3 N. Nazarbaev «Kazakstan zhana zhahandy'k nakty' axualda: osu, reformalar, damu» atty' Zholdauy', – 2015 zhy'lfy' 30 karasha.
- 4 N.K. Kapesov. Osnovy' politologii. Kurs lekcij. – 1995. –204 s.
- 5 Sayasi tysindirme sozdik. – Almaty', 2007. – 350 b.
- 6 Biekenov K., Sady'rova M. Aleumettanudy'ң tysindirme sozdigi. – Almaty': Sozdik-Slovar', 2007. – 344 b.
- 7 Ozhegova S.I.Cekta, Tolkovy'j slovar'. – 300 b.
- 8 Dvorkin A. Sak boly'ny'z: sekta, ОҚ №18 (19434) – 05.02.2013. – 4 б. (Shady'kululy' K., Kaly'baeva A.S.).
- 9 Zhury'nbaev E.S. Xaly'karaly'k terrorizm zhane e'kstremizmмен kures salasy'nda negizgi terminder men ugy'mdardy'n sozdigi. 2011 – 160 b.
- 10 Ny'sanbaev A.N. Politologiya. – Almaty':Aky'l kitaby', 1998. – 351b.
- 11 M. Azilxanov. Parlament aldy'nda sojlegen sozi. – 2014 zh.
- 12 OKO Bilim, zhastar zhane tilderdi damy'tu baskarmasy'ny'n 2015 zhy'lgy' zhy'ldy'k esebi.
- 13 Ajpgak gazetі. 10 akpan, 2016 zh. – №06. – 1 bet